

Aneta M. Sokół

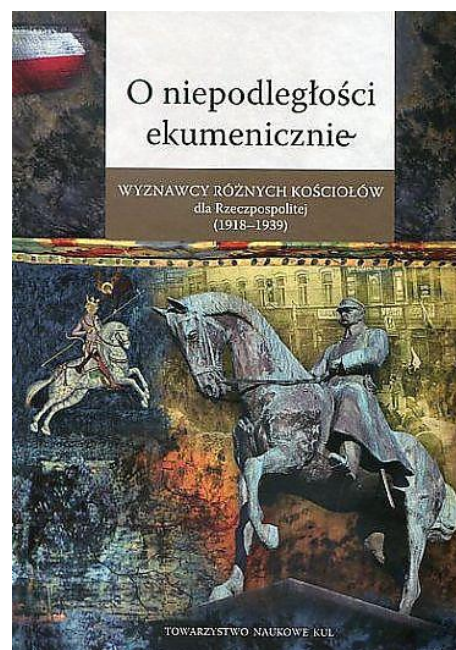
O niepodległości ekumenicznie. Wyznawcy różnych Kościołów dla Rzeczypospolitej (1918-1939).
Red. nauk. Sabina Bober, Sławomir Jacek Żurek, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu
Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2018, ss. 260.

Jubileusz odzyskania przez Polskę niepodległości stał się okazją do opublikowania wielu rocznicowych pozycji dotyczących odradzania się państwa polskiego, walk niepodległościowych, a także tematyki odbudowy polskiej państwowości w czasach międzywojennych. Zagadnieniom tym poświęcona została również prezentowana książka wyróżniająca się na tle jubileuszowych tytułów – to spojrzenie na II Rzeczpospolitą poprzez pryzmat jej wielowyznaniowości łączącej wiele wspólnot, odłamów oraz Kościołów istniejących na ziemiach polskich. To publikacja poświęcona przede wszystkim dwom najbardziej znaczącym Kościołom mniejszościowym w przedwojennej Polsce – ewangelicko-augsburskiemu i prawosławnemu, ich duchownym, wiernym oraz wizerunkowi obu wspólnot. Można podkreślić, że książka „O niepodległości ekumenicznie” jest pokłosiem konferencji, która odbyła się w 2018 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, z udziałem prelegentów z wielu ośrodków naukowych. Można również dodać, że pokonferencyjny tom ma charakter ekumeniczny, gdyż na jego kartach wypowiadają się nie tylko historycy czy naukowcy, ale jednocześnie przedstawiciele opisywanych wspólnot, którzy ukazują przeszłość z badawczego punktu widzenia, ale również poprzez pryzmat własnych tradycji wyznaniowych.

Otwierając pokonferencyjny tom jego redaktor naukowy prof. Sławomir Jacek Żurek przypomina, że społeczeństwo Rzeczypospolitej u progu swojej niepodległości było różnorodne, obejmowało także mniejszości narodowe, a tym samym wiernych różnych Kościołów. Członkowie mniejszości religijnych współtworzyli państwo polskie, jego gospodarkę, kulturę po inne dziedziny życia społecznego. Z dzisiejszego punktu widzenia dzieło odbudowy państwa można określić wspólnym, angażującym różne denominacje obecne w Rzeczypospolitej. Jednocześnie zostało podkreślone, że w przedwojennych polskich realiach nie brakowało sytuacji konfliktowych, wynikających z różnego potraktowania mniejszości przez władze polskie, a także przez resztę społeczeństwa.

W pierwszej kolejności omówione zostały relacje pomiędzy państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi w II Rzeczypospolitej. Na te relacje wpływało powiązanie spraw wyznaniowych z narodowościowymi, rzutujące na stosunek władz polskich do Kościołów, ich wiernych oraz całych wspólnot religijnych (prawosławnych identyfikowano z rosyjskim zaborcą, ewangelików z państwem niemieckim i niemieckością). Omawiane relacje na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego przechodziły przez różne fazy – od liberalnej polityki zapewnionej przez konstytucję marcową, po wzrastającą nieufność kolejnych rządów wobec mniejszości narodowych. O randze problematyki wyznaniowej w państwie polskim świadczą sygnalizowane dane ilościowe – Polacy, w większości katolicy, stanowili około 70 % ogółu obywateli Rzeczypospolitej, pozostałą część społeczeństwa tworzyli Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Niemcy czy Żydzi, wierni różnych wspólnot i Kościołów. Ta obecność wielowyznaniowości wymagała szczególnej uwagi ze strony władz państwowych, w tym korzystnego ułożenia oficjalnych relacji z Kościołami mniejszościowymi. Było to jednym z najistotniejszych zadań po 1918 roku, wyznaczającym wizję państwa, jego kształt po wizerunek przyszłego społeczeństwa.

Książka składa się z czterech bloków tematycznych – Ekumeniczne dzieło odbudowy państwa, Chrześcijanie różnych Kościołów dla II Rzeczypospolitej, Religia, mniejszości narodowe i polityka oraz – Wielokulturowa II Rzeczypospolita.

W pierwszym bloku tematycznym przedstawione zostały losy wymienionych Kościołów – ewangelicko-augsburskiego i prawosławnego, które musiały na nowo odbudować swoje struktury po 1918 roku, w granicach nowego państwa, w realiach odrodzonej Rzeczypospolitej. Omówione zostały losy Cerkwi prawosławnej pozostającej na ziemiach polskich, oddzielonej po powstaniu państwa polskiego od swego przywództwa duchowego w Rosji. Utworzony na mocy przepisów tymczasowych z 1922 roku polski Kościół prawosławny (Święty Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny) obejmował czteromilionową społeczność wiernych zamieszkujących wschodnie tereny Rzeczypospolitej. Poznajemy jednocześnie „jasne karty” z jego przeszłości, do których zaliczone zostały m.in. osiągnięta samodzielność organizacyjna, rozwój kultury prawosławnej czy innych form religijności. Przypomniana została także bardziej bolesna przeszłość Cerkwi na ziemiach polskich, w tym proces niszczenia prawosławnych kościołów oraz przejmowania majątku cerkiewnego przez Kościół katolicki.

Przedstawione zostały dzieje ewangelików na ziemiach, które weszły w skład II Rzeczypospolitej, z uwzględnieniem terenów Królestwa Polskiego, Wielkopolski, Śląska czy Mazur. Podkreślona została specyfika tradycji konfesyjnych w poszczególnych regionach, ukształtowanych w toku rodzimych dziejów, czego przykładem był m.in. Śląsk Cieszyński zamieszkały przez polskojęzycznych wiernych przywiązanych do polskości. Omówione zostały relacje narodowościowe charakterystyczne dla społeczności ewangelickich funkcjonujących na ziemiach polskich, w tym obecność wyznawców niemieckojęzycznych w Kościołach ewangelickich ukonstytuowanych w obrębie państw zaborczych. Wszystkie te zaszłości wpłynęły na obraz Kościołów ewangelickich, które powstały w odrodzonej Rzeczypospolitej, reprezentując różne tradycje konfesyjne – luterzańskie, unijne czy reformowane¹. Przedstawiony został ogólny wizerunek przedwojennego ewangelicyzmu obecnego na wielu płaszczyznach życia państwowego, wraz z wizerunkiem Kościoła ewangelicko-augsburskiego pretendującego do obrony polskich interesów narodowych.

Na tym tle nie zabrakło refleksji związanych z rolą Kościoła rzymskokatolickiego w odrodzonym państwie polskim, w nawiązaniu do kształtowanej przez stulecia tradycji utożsamiania polskości z katolicyzmem (Polak-katolik). Dowiadujemy się, jaką rolę pełnił katolicyzm w zmienionych po 1918 roku uwarunkowaniach, jaką rolę Kościół katolicki starał się odgrywać na płaszczyźnie nowej państwowości. Dotychczasowa rola Kościoła katolickiego została skonfrontowana z powstaniem państwa wielonarodowego.

Kolejna część pokonferencyjnej publikacji poświęcona została sylwetkom osób zasłużonych dla Rzeczypospolitej. Przedstawiony został sam Józef Piłsudski w świetle dokonanej konwersji na ewangelicyzm, świadczącej o jego przystąpieniu do Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Rzeczypospolitej (1899). Na tym tle przypomniane zostały bliskie relacje Marszałka ze środowiskiem ewangelików, w tym działaczy niepodległościowych czy duchownych, co znalazło swoją kontynuację również po jego formalnym powrocie do katolicyzmu. Poznajemy w dalszej kolejności sylwetkę prawosławnego biskupa Sawy (Jerzego Sowiecowa (1898-1951)), duchownego zasłużonego dla prawosławnej Cerkwi w Rzeczypospolitej. To postać mało znana w polskim piśmiennictwie, pomimo jego oddania sprawom polskim. Omówiona została jego działalność na Wyspach Brytyjskich, w tym posługa duszpasterska na rzecz polskich żołnierzy, pomoc udzielana prawosławnym uchodźcom po działania dyplomatyczne podejmowane na rzecz poparcia dla prześladowanej w czasie wojny „polskiej” Cerkwi.

Przypomniany został ks. Juliusz Bursche (1852-1942), przedwojenny biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej. Sylwetka biskupa przedstawiona została w nawiązaniu do jego zaangażowania w sprawy polskiej państwowości, na tle jego starań o nadanie polskiego charakteru Kościołowi, któremu przez większość swego życia przewodził. W kontekście jubileuszowym omówiony został udział Burschego w akcji dyplomatycznej na forum międzynarodowy, której celem było jak najkorzystniejsze ułożenie granic Rzeczypospolitej (Biskup szczególnie zabiegał o przyłączenie Mazur oraz Śląska Cieszyńskiego). Po raz kolejny już ukazana sylwetka przedwojennego biskupa zaprezentowana została w nawiązaniu do jego koncepcji kościoła ewangelickiego w Rzeczypospolitej, której był wierny do tragicznej śmierci w berlińskim więzieniu w czasie wojny².

¹ W przedwojennej Polsce istniało siedem Kościołów ewangelickich: Kościół Ewangelicko-Augsburski, Ewangelicki Kościół Unijny w Wielkopolsce, Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku, Ewangelicki Kościół Augsburskiego i Helweckiego Wyznania w Małopolsce, Kościół Ewangelicko-Luterański (staroluterański) oraz Kościoły ewangelicko-reformowane – Jednota Warszawska i Jednota Wileńska.

² Biskup Bursche poniósł śmierć w niemieckim więzieniu w Berlinie 20 lutego 1942 roku, wcześniej więziony był w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen.

W trzecim bloku tematycznym („Religia, mniejszości narodowe i polityka”) znalazły się zagadnienia związane z funkcjonowaniem mniejszości narodowych w państwie polskim. Zarysowana została ich sytuacja prawno-polityczna w Rzeczypospolitej, która zobowiązana została do zapewnienia równych praw mniejszościom narodowym w obrębie swoich granic, w tym prawa do rozwoju własnej religijności. Przywołany został wizerunek mniejszości niemieckiej, w zdecydowanej większości wiernych Kościołów ewangelickich, które prowadziły działalność w obronie niemieckich interesów narodowych, trwając jednocześnie przy swojej niemieckości. Mniejszość niemiecka, ale także żydowska czy inne zachowywały w granicach państwa polskiego swoją tożsamość narodową, co niosło zagrożenia dla polskiej państwowości i polskiej racji stanu.

Zaprezentowany został przegląd postaw Kościołów ewangelickich wobec państwa polskiego – od zaangażowania w sprawy polskie po niechęć wobec „nowej ojczyzny”. Podkreślone zostało zaangażowanie Kościołów ewangelicko-augsburskiego i reformowanego w procesy odradzania się polskiej państwowości, w tym uczestnictwo ich przedstawicieli w staraniach o pozyskanie ziem zamieszkałych przez Polaków. Kościoły zdominowane przez niemieckich wiernych manifestowały swoją niechęć wobec państwa polskiego, w czym szczególnie wyróżniał się Kościół Ewangelicko-Unijny w Wielkopolsce. Dopelnieniem były postawy neutralne lub lojalność Kościołów okazywana wobec władz polskich.

Przybliżone zostały dzieje mniejszości łemkowskiej zamieszkującej południowo-wschodnie tereny Rzeczypospolitej, wiernych Kościoła greckokatolickiego³. Przeszłość tej grupy religijnej ukazana została w aspekcie budzenia się świadomości narodowej wśród jej członków, czego symbolem stał się powrót do prawosławia, dla Łemków – do „starej ruskiej wiary”. Na tle uwarunkowań politycznych, w tym ukraińskich zabiegów pozyskiwania wspólnoty łemkowskiej dla własnych narodowych celów, przedstawiony został proces jej przystępowania do Cerkwi prawosławnej. To zarazem przykład różnorodności problemów wyznaniowych na pograniczu państwa, gdzie religijność stawała się „kartą przetargową” podporządkowaną interesom narodowym.

Ostatni blok tematów dotyczy wielokulturowości Rzeczypospolitej, współtworzonej przez Kościoły mniejszościowe. Przedstawione zostały dzieje prawosławnych monasterów obecnych a ziemiach polskich, ważnych dla rozwoju duchowości czy kultury prawosławnej, pełniących także opiekę nad zamieszkałą wokół nich ludnością. Dzieje monasterów omawiane są w aspekcie ich likwidacji przez władze polski, co dokonywało się przy współudziale Kościoła katolickiego. Poznajemy stosunek państwa polskiego do pozostałego w jego obrębie dorobku Cerkwi prawosławnej, który w dużej mierze symbolizowały monastera, wraz z Ławrą Poczajowską, najbardziej znaną placówką monasterską w przedwojennej Polsce. W dalszej kolejności zaprezentowany został wizerunek Łodzi, która swój szczególny rozwój zawdzięczała w dużej mierze protestanckim XIX-wiecznym osadnikom. Jak zostało podkreślone: „...Łódź wyrosła na największy ośrodek włókienniczy II Rzeczypospolitej, będący środowiskiem wielowyznaniowym, wielonarodowym i wieloetnicznym, składającym się z potomków ludzi z zewnątrz, przyjezdnych, mających różne korzenie.” Poznajemy tym samym różnorodność wyznaniową Łodzi, obejmującą katolików, ewangelików, Żydów, prawosławnych, mariawitów czy baptystów. Jak zatem kształtował się współpraca tych wspólnot na terenie miasta? W jaki sposób wielowyznaniowe środowisko Łodzi wspomagało biednych, chorych czy inne grupy potrzebujące wsparcia? Wspólne dobroczynne inicjatywy nie wykluczały przy tym międzywyznaniowych rozdrźwięków, konfliktów czy rywalizacji pomiędzy religijnymi wspólnotami.

Ostatnie dwa artykuły zamieszczone w książce dotyczą społeczności luterańskiej, w tym luterańskiego zaangażowania w sprawy polskie. Dowiemy się, jak powstawała idea polskiego ewangelicyzmu, zapoczątkowana w czasach Królestwa Polskiego przez polskojęzycznych pastorów, którzy świadomie wybrali narodowość polską, pomimo swoich niemieckich korzeni. Przywołane zostały sylwetki m.in. ks. Leopolda Otto, ks. Karola G. Manitusa czy wspomnianego wcześniej biskup Juliusz Burschego, który w sposób szczególnie zabiegał o nadanie polskiego charakteru Kościołowi ewangelickiemu. Zwrócona została uwaga na wydarzenia z czasów odradzania się państwa polskiego, które stwarzały wiele okazji do zmanifestowania ewangelickiego przywiązania do spraw Rzeczypospolitej (m.in. zaangażowanie w sprawy granic polskich czy pozyskania ludności mazurskiej). Budowana od czasów „Kongresówki” koncepcja polskiego ewangelicyzmu poddana została konfrontacji z realiami przedwojennymi, w nawiązaniu również do wizerunku samego

³ Do końca XVII wielu Łemkowie należeli do Cerkwi prawosławnej. Po przystąpieniu zwierzchnictwa kościelnego do unii brzeskiej rozpoczął się kilkudziesięcioletni proces szerzenia na Łemkowszczyźnie wpływów Kościoła greckokatolickiego, co napotykało na duży opór ze względu na przywiązanie Łemków do prawosławia. Na początku XX wieku miał miejsce łemkowski powrót do prawosławia jako do własnej tożsamości religijnej.

Kościół ewangelicko-augsburskiego, obejmującego niemieckich i polskich wiernych. To zarazem próba oceny szans powodzenia polskiej „drogi”, którą swemu Kościołowi starali się nadać uświadomieni narodowo pastory.

W zakończeniu ukazane zostało wielostronne ewangelickie zaangażowanie w sprawy polskie, czego świadectwem są losy wyznawców – działaczy, żołnierzy czy ewangelickich duchownych. W nawiązaniu do jubileuszowych wydarzeń przypomniany został udział ewangelików w walkach niepodległościowych, ich zaangażowanie obywatelskie w czasach międzywojennych, po ofiarną służbę w czasie II wojny światowej. Podkreślone zostały relacje ewangelików z Józefem Piłsudskim, któremu ewangelicy udzielali swego poparcia na wielu etapach budowania polskiej państwowości. Przywołane zostały tragiczne losy polskich ewangelików w czasach wojny, w tym duchownych, którzy ponieśli śmierć w niemieckich obozach lub w innych okolicznościach. Ta karta z przeszłości może zapewne stanowić pointę do międzywojennych rozterek co do prawa ewangelików do polskości, do bycia Polakami w odrodzonym państwie polskim. .

Książka stanowiąca pokłosie jubileuszowej konferencji pokazuje wagę zagadnień związanych z wielowyznaniowością Rzeczypospolitej, postrzeżaną w kontekście odrodzenia się państwa po 1918 roku, jak też z kształtowania się polskiej państwowości w czasie późniejszym. Główna uwaga skoncentrowana została na kartach książki na dwóch „tytułowych” Kościołach mniejszościowych, ale w tle towarzyszy im także obecność innych wspólnot, odłamów czy Kościołów protestanckich. Zaprezentowane autorskie wypowiedzi uświadamiają, jak Kościoły mniejszościowe odnajdywały się w nowej sytuacji państwowej, jak kształtowały swoje relacje z polskimi władzami, w jaki sposób sprawy religijne w polskiej przedwojennej rzeczywistości podporządkowane były interesom narodowym. Przedstawione losy ewangelików czy prawosławnych działaczy oddanych sprawom polskim są jednocześnie świadectwem niepodlegającej jednolitym ocenom przeszłości Kościołów mniejszościowych

Publikacja wydana pod redakcją naukową dr hab. Sabiny Bober i prof. Jacka Żurka może stanowić wstęp do dalszego zgłębiania tematu obecności wielu wyznań w rodzimej przeszłości. Jest przypomnieniem różnorodności przedwojennego społeczeństwa, religijnej mozaiki współtworzącej mapę Rzeczypospolitej, rzutującej na wiele dziedzin życia w odradzającym się po latach niewoli państwie.

Książka wydana została w twardej oprawie, z anglojęzycznymi streszczeniami przy artykułach, z indeksem osobowym. Wydawcą jest Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II. Druk wsparły także inne organizacje czy jednostki samorządowe, w tym Miasto Lublin oraz Urząd marszałkowski Województwa Lubelskiego.

Autorzy wg kolejności zamieszczonych artykułów: prof. Sławomir Jacek Żurek (Słowo wstępne), ks. Grzegorz Bujak, prof. Antoni Mironowicz, prof. Jarosław Kłaczko, ks. prof. Zygmunt Zieliński, prof. Tadeusz Stegner, dr hab. Jerzy Grzybowski, prof. Juliusz Gardawski, dr hab. Sabina Bober, dr hab., prof. UMK Elżbieta Alabrudzińska, dr Damian Grzegorz Knutel, ks. prof. Stanisław Nabywaniec, dr hab. Urszula Pawluczuk, dr Małgorzata Łapa, dr Aleksander Łupienko, prof. Andrzej Friszke.

Książka jest dostępna w sklepie internetowym wydawcy, pod adresem: <https://tnkul.pl/sklep.produkt.o-niepodleglosci-ekumenicznie-wyznawcy-roznych-kosciolow-dla-rzeczposp>